

*Andrzej Szmyt*¹*Uniwersytet Gdański***PRAWA CZŁOWIEKA WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI -
KILKA UWAG KONFERENCYJNYCH**DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSP-W.2022.018>

Date of receipt: 20.12.2022

Date of acceptance: 21.02.2023

Streszczenie. Poniższe opracowanie krótko nawiązuje do uwag, które Autor miał okazję wygłosić jako przewodniczący końcowej sesji IX kolokwium polsko-włoskiego w Lublinie (1-3.09.2022), zorganizowanego – po stronie polskiej – wspólnie przez Katedry Prawa Konstytucyjnego z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Kolokwium to poświęcone zostało obradom o prawach człowieka w obliczu wyzwań współczesności (na tle doświadczeń polskich i włoskich), okazując się znaczącym intelektualnie wydarzeniem, mieszczącym się – jak i poprzednie tego rodzaju kolokwia – w kręgu problemów najistotniejszych dla aksjologicznej i instytucjonalnej transformacji państw europejskich.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, system ochrony praw człowieka, Konstytucja RP.

Human rights in the light of contemporary challenges - some conference comments (Summary).

The paper briefly refers to remarks that the Author had the opportunity to deliver as chairman of the final session of the 9th Polish-Italian colloquium in Lublin (1-3.09.2022), organised - on the Polish side - jointly by the Faculties of Constitutional Law from the Catholic University of Lublin and the Nicolaus Copernicus University in Toruń. This colloquium was devoted to deliberations on human rights in the face of contemporary challenges (against the background of the Polish and Italian experiences), proving to be an intellectually significant event, falling - as did previous colloquia of this kind - within the circle of problems most relevant to the axiological and institutional transformation of European states.

Keywords: human rights, human rights protection system, Constitution of the Republic of Poland.

Poniższy artykuł krótko nawiązuje do uwag, które Autor miał okazję wygłosić jako przewodniczący końcowej sesji IX kolokwium polsko-włoskiego w Lublinie (1-3.09.2022), zorganizowanego – po stronie polskiej – wspólnie przez Katedry Prawa Konstytucyjnego z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Kolokwium to poświęcone zostało obradom o prawach człowieka w obliczu wyzwań współczesności (na tle doświadczeń polskich i włoskich), okazując się znaczącym intelektualnie wydarzeniem, mieszczącym się – jak i poprzednie tego rodzaju kolokwia – w kręgu problemów najistotniejszych dla aksjologicznej i instytucjonalnej transformacji państw europejskich. Wcześniejsze kolokwia, odbywane naprzemiennie w Polsce (Toruń, Gdańsk,

¹ Prof. dr hab. Andrzej Szmyt – Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Gdański, e-mail: aszmyt50@wp.pl, ORCID: 0000-0003-3101-4838.

Mrażowo)² i we Włoszech (Rzym, Wenecja, Palermo)³ zawsze miały za swój przedmiot problemy centralne – obejmowały bowiem problematykę gwarancji konstytucyjnych i środków kontroli w państwie demokratycznym, prawa wyborczego, drugich izb parlamentu, partii politycznych, europeizacji konstytucji narodowych, problemów demokracji bezpośredniej i problematyki zmian Konstytucji. Materia praw człowieka – w obliczu wyzwań współczesności – ma na tym tle nie mniejszą wagę ustrojową i można tylko wyrażać satysfakcję, że stała się kolejnym przedmiotem międzynarodowej debaty. Na marginesie będzie też zasadna uwaga o żywotności idei wspólnych debat polsko-włoskich, poszerzających stale swój zakres przedmiotowy oraz krąg uczestników. Pozwala to z optymizmem spoglądać w przyszłość rozwoju współpracy naukowej.

Kilka poniższych uwag staram się ograniczyć, odnosząc je przede wszystkim do materii analizowanej we wcześniejszych wystąpieniach polskich uczestników debaty (referentów i dyskutantów), choć na tle wystąpień przybliżających doświadczenia włoskie można podkreślić daleko idące podobieństwo zdiagnozowanych problemów i doświadczeń w obu krajach. Bez nadmiernej generalizacji, można jednak przyjąć daleko idącą porównywalność kierunków debat naukowych w omawianym zakresie. Po kilkanaście merytorycznych referatów z każdej strony umożliwia bowiem dostrzeżenie szerokiego spektrum przebogatej materii praw człowieka, ich wielowymiarowość i sposób postrzegania. Widoczny staje się splot wymiaru konstytucyjnoprawnego, prawnomiędzynarodowego, prawnoeuropejskiego – w ujęciu normatywnym, ale i ugruntowanie aksjologiczne materii (filozoficznoprawne) oraz jej aspekt empiryczny (doświadczeń – w tym uwikłań – praktyki ustrojowej). Różnorodność zakotwiczeń analizowanej materii ukazuje trafność potrzeby wielowymiarowości analiz, pozwalając na identyfikację problemów i procesów podlegających rozbieżnej ocenie analitycznej.

Debata nad materią praw obywatelskich w pełni uzmysławia rosnące znaczenie tejże materii, stosownie do zmieniających się ewolucyjnie relacji między państwem a obywatelem. Dziś już nie do pomyślenia jest stan, by Konstytucja miała być jedynie statutem organizacyjnym państwa, z małymi koncesjami na rzecz unormowania pozycji obywatela. Stały rozwój myśli ustrojowo-politycznej prowadził do rozwoju i umacniania praw obywatelskich. Egzemplifikowały to kolejne generacje praw człowieka (pierwsza, druga, trzecia) w konstytucjonalizmach narodowych, rozwój systemów praw człowieka w prawie międzynarodowym (powszechnym i regionalnym) i europejskim. Ewidentnym i dobrym

² Witkowski Z., De Martin G. C. i Witkowska – Chrzczonowicz K. M. (red.), Gwarancje konstytucyjne i środki kontroli w państwie demokratycznym z perspektywy dorobku konstytucyjnego Włoch i Polski, Toruń 2008 (materiały z II Kolokwium polsko – włoskiego); Witkowski Z., De Martin G. C., Bień – Kacała A., Serowaniec M. (a cura di), Studi polacco – italiani di Toruń, vol. IX, Toruń 2013 (materiały z IV Kolokwium polsko – włoskiego p. t. „Członkostwo Polski i Włoch w Unii Europejskiej po Traktacie z Lizbony”); Witkowski Z., Szmyt A., Witkowska – Chrzczonowicz K. M. i Serowaniec M. (red.), Studi polacco – italiani di Toruń, vol. XX, Toruń 2016 (materiały z VI Kolokwium polsko – włoskiego p. t. „Rola partii politycznych w Polsce i we Włoszech – pomiędzy Konstytucją a praktyką ustrojową”); Lupo N., Fasone C., Lis-Staranowicz D., Serowaniec M. (red.): Toruńskie Studia Polsko-Włoskie XVII (Studi polacco – italiani di Toruń XVII), Toruń 2021 – z materiałami VIII kolokwium polsko-włoskiego w Mrągowie na temat zmian konstytucji. Wcześniej ukazała się też jednak pozycja książkowa: Witkowski Z. (red.), Konstytucjonalizm włoski i polski w aktualnych fazach ich przemian, Toruń 2005, obejmująca materiały seminarium polsko – włoskiego o charakterze „przygotowawczym”, na którym zapadła decyzja o regularnym organizowaniu wspólnych kolokwiów naprzemiennie w obu krajach.

³ De Martin G. C., Witkowski Z., Gambale P. (a cura di), Riforme costituzionali e itinerari della democrazia in Europa: Italia e Polonia a confronto. Atti del I Colloquio italo – polacco sulle trasformazioni istituzionali, Padova 2007; De Martin G. C., Witkowski Z., Gambale P. (a cura di), Le evoluzioni della Legislazione elettorale “di contorno” in Europa. Atti del III Colloquio italo- polacco sulle trasformazioni istituzionali, Padova – Milano 2011; De Martin G. C., Witkowski Z., Gambale P. (a cura di), Parlamenti, Politiche pubbliche e forme di governo: esperienze e prospettive in Italia e Polonia. Atti del V Colloquio italo- polacco sulle trasformazioni istituzionali, Padova 2016; De Martin G.C., Szmyt A., Gambale P., Serowaniec M. (a cura di): La democrazia diretta in Italia, Polonia e Unione europea: atti del VII Colloquio italo – polacco sulle trasformazioni istituzionali, Palermo 7-8 giugno 2018, Roma 2020.

przykładem są – po polskiej stronie – unormowania rozdziału II („Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”) Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.⁴, rozbudowanego w podrozdziały o zasadach ogólnych, o wolnościach i prawach osobistych, o wolnościach i prawach politycznych, o wolnościach i prawach ekonomicznych, socjalnych i kulturowych, o środkach ochrony wolności i praw oraz o obowiązkach (art. 30-86). Na czoło przepisów wybija się naczelną zasadą, że „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. Wspomnianym przepisom rozdziału II towarzyszą przy tym frazy ze wstępu do Konstytucji o jej ustanowieniu w pragnieniu, by „na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie” oraz „pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane”. Wieńczy wstęp do Konstytucji wezwanie, by stosować ją „dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi” oraz by zasady te mieć za „niewzruszoną podstawę” RP.

Do trwałych zadań nauki prawa, w tym zwłaszcza prawa konstytucyjnego, należała analiza procesów, rozwoju praw obywatelskich, inspiracja i komentowanie prawa, myśli i praktyki. Wywiązuje się z tych zadań zarówno nauka włoska, jak i polska, o czym świadczą wystąpienia w debacie odbytego kolokwium. Ujmując tylko ogólnie, analizowane materie dotyczyły kolejno prawa do niezależnego i niezawisłego sądu (Andrzej Wróbel), „Kwarantanny” polskich standardów konstytucyjnych w dobie COVID-19 (Katarzyna Jachimowicz, Maciej Serowaniec), dyskryminacji w szachach – problemu nierównego traktowania szachistów i szachistek w świetle standardów międzynarodowych (Marcin Dąbrowski), Rzecznika Praw Obywatelskich jako organu stojącego na straży wolności i praw jednostek w Polsce (Agnieszka Gajda), ochrony środowiska jako priorytetu konstytucyjnego (Dorota Lis-Staranowicz, Kamila Doktor-Bindas), konstytucyjnych gwarancji wolności od złośliwego niepokojenia (Dobrochna Ossowska-Salamonowicz, Monika Giżyńska), znaczenia białoruskiego i ukraińskiego kryzysu migracyjnego dla Polski (Małgorzata Lornecka), konstytucyjnej zasady równości w relacjach gospodarczych (Iwona Wróblewska), bezpośredniego stosowania konstytucji przez sądy w sprawach o prawa socjalne byłych funkcjonariuszy służb mundurowych (Marta Derlatka), wpływu delegacji sędziowskich na prawo do sądów (Aleksandra Szydzik) oraz obowiązków jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ochrony sygnalistów (Dobrochna Ossowska-Salamanowicz, Stanisław Bułajewski).

Materie te uzmysławiają, że nauka zajmuje się zagadnieniami trwale uznawanymi za fundamentalne i poniekąd odwieczne w obszarze praw obywatelskich (np. prawo do sądu – w różnych aspektach, zasada równości – także w zróżnicowanych kontekstach), ale i zagadnieniami stopniowo nabierającymi współcześnie znaczenia (np. ochrony środowiska), jak i wręcz o nagłej aktualności (problemy doby koronawirusa COVID-19, kryzysów migracyjnych na granicach z Białorusią i Ukrainą). Niektóre ujęcia mogą wydawać się nieco tylko ciekawostkowe, ale i one składają się na urok i rozwój nauki. Nie sposób też odmówić wagi materiom analizowanym w referatach prezentujących przemyślenia nauki włoskiej⁵, w

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483, z późn. zm.)

⁵ Elena Griglio – La regolazione dei diritti fondamentali in Italia durante la pandemia, tra torsioni del sistema delle fonti e impatto sulla separazione dei poteri; Piero Gambale – Il ruolo della assemblee parlamentari nella protezione dei diritti fondamentali. Riflessioni sul Parlamento italiano nell'applicazione, ex ante ed ex post, della CEDU; Tanja Cerruti – Divitto all'alimentazione; Luca Golisano – La liberta di espressione e informazione nel mondo digitale. Le Costituzioni liberali ai tempi dei social network; Marco Cecili – La procreazione umana: tra liberta e diritti riproduttivi. Riflessioni sull'ordinamento italiano a margine della sentenza della Supreme Court Dobbs v. Jackson Women's Health Organization; Aldo Sandulli – Il divitto all'istruzione e la riforma dell'istruzione terziaria in Italia; Vincenzo Antonelli – Il diritto alla tutela della salute tra welfare state, emergenze globali ed innovazione tecnologica; Alessandro Nato – Cittadini di Stati terzi e accesso ai benefici sociali in Italia: recenti evoluzioni.

znacznej mierze korespondujących z polskimi debatami. Debata potwierdza, jak bogaty jest zakres materii praw i wolności człowieka i obywatela, z jej aspektami instytucjonalnymi i proceduralnymi, z głębokim osadzeniem w warstwie aksjologicznej. Kilka uwag konkluzyjnych to oczywiście nie miejsce, by ustosunkować się do wszystkich kwestii szczegółowych materii, ale można pozwolić sobie na spojrzenie z lotu ptaka na generalniejsze, czy zwłaszcza kontrowersyjne jej aspekty. Newralgiczne wydają się tu problemy gwarancji ochrony praw człowieka i obserwowanej w tym zakresie sytuacji w praktyce. Niestety, trudno tu o pozytywną ocenę.

W pierwszym rzędzie zwracają uwagę przepisy art. 208 Konstytucji RP, zgodnie z którymi Rzecznik Praw Obywatelskich stoi na straży wolności i praw człowieka, określonych w Konstytucji oraz w innych aktach normatywnych (ust. 1). Jest on w swej działalności niezawisły, niezależny od innych organów państwowych i odpowiada jedynie przed Sejmem (art. 210), przy czym corocznie informuje on Sejm i Senat o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela (art. 212). Już kilka lat temu ówczesny Rzecznik Praw Obywatelskich Adam Bodnar – pełniący funkcję w sytuacji, gdy większość rządząca w parlamencie uzyskała bezwzględną większość, co dało jej praktyczną swobodę – zmuszony był do poświęcania szczególnej uwagi stanowi praworządności w państwie oraz jakości stanowionych ustaw, a także zaangażowania w debatę publiczną na temat reformy sądownictwa. W związku z pandemią COVID-19 sygnalizował naruszenia i ograniczenia praw i wolności obywateli, wprowadzane – niezgodnie z Konstytucją – w drodze rozporządzeń. Formalną dopuszczalność ograniczeń – co do swobody przemieszczania się, wolności zgromadzeń, swobody informacyjnej i in. – tylko w drodze ustawy podkreślał też kolejny RPO Marcin Wiącek. Po rozpoznaniu kasacji wnoszonych – w sprawach na tym tle – przez RPO stanowisko Rzecznika wielokrotnie podzielił w swych orzeczeniach Sąd Najwyższy⁶.

Dodajmy, że bardzo liczne wystąpienia RPO o charakterze problemowym zawierały uwagi wskazujące na systemowe problemy występujące w zakresie ochrony praw jednostki. Znaczący wzrost – ostatnimi laty – liczby spraw kierowanych przez obywateli do RPO oznacza przy tym głównie, iż pogłębia i poszerza się sfera osób czujących, że zostały pokrzywdzone działaniami organów władzy publicznej. Do Rzecznika Praw Obywatelskich zwracają się osoby, których sprawy nie zostały załatwione przez organy władzy publicznej zgodnie z ich żądaniem. Czynią to osoby, których żądania i oczekiwania nie zostały zaspokojone i które w związku z tym czują się pokrzywdzone. Nie spotkało się to – ze strony władz politycznych tj. władzy ustawodawczej i wykonawczej – z działaniami istotnie zwiększającymi budżet RPO w celu umocnienia podstaw działalności Rzecznika i jego Biura. Co więcej – działania grupy posłów większości rządzącej zakwestionowały przed Trybunałem Konstytucyjnym – obowiązującą od 30 lat – zasadę, zgodnie z którą dotychczasowy Rzecznik pełni swe obowiązki mimo upływu kadencji do czasu wyboru nowego RPO, a co do istoty polegało to na usunięciu normatywnej gwarancji ciągłości działania konstytucyjnego organu, jakim jest Rzecznik. Trudno tu nie dostrzec działań nie tylko godzących w prawa i wolności obywateli, ale też godzących bezpośrednio w organ ochrony tych praw i wolności, jakim jest RPO.

Krytyczne uwagi Rzecznika Praw Obywatelskich dotyczą m.in. licznych przypadków stanowienia ustaw w trybie istotnie odbiegającym od konstytucyjnego modelu trybu ustawodawczego, co jest istotne znów o tyle, że konsekwencje błędów poczynionych przez władzę ustawodawczą ponoszą obywatele. Wśród tychże uchybień mieści się m.in. parlamentarna praktyka inicjowania ustaw z intencją uniknięcia konsultacji projektów, choć prowadzi to do zerwania dialogu społecznego w toku procesu ustawodawczego. Duży też oddźwięk medialny uzyskały działania wymierzone przeciwko naruszeniom praw człowieka na granicy polsko-białoruskiej w związku z kryzysem migracyjnym (w tym praw

⁶ Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w roku 2021 – „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2022, nr 1, s. 12.

„informacyjnych”) czy wcześniej w odniesieniu do działań na terenie kilkudziesięciu jednostek samorządu terytorialnego różnych szczebli, wymierzonych w sposób dyskryminujący przeciw osobom ze społeczności LGBT.

Nie ulega wątpliwości, że najważniejszym filarem obrony praw obywateli jest trzecia władza i prawo do sądu. Tymczasem od wielu lat wyraźnie dostrzegalne są działania władz politycznych – władzy ustawodawczej i władzy wykonawczej – godzące w sądy i trybunały. Rozpoczęły się te procesy od destrukcji Trybunału Konstytucyjnego, począwszy od jesieni 2015 r., poprzez zmiany dotyczące Krajowej Rady Sądownictwa i kolejno wobec sądownictwa. Dla jasności podkreślamy, że zmiany przepisów dotyczących sądów powszechnych, sądów administracyjnych, Sądu Najwyższego, KRS doprowadziły do bardzo znaczącego osłabienia odrębności wymiaru sprawiedliwości i jego niezależności od innych segmentów władzy publicznej. Ten wieloletni już proces został krytycznie oceniony z punktu widzenia standardów ochrony praw człowieka w licznych orzeczeniach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (ETPCz i TSUE) jako niezapewniający podstawowej gwarancji dostępu do sądu ustanowionego ustawą i mającego cechy niezależności, bezstronności i niezawisłości. Dodajmy przy tym że przeprowadzone zmiany nie doprowadziły natomiast do rozwiązania problemów, z jakimi rzeczywiście od lat zmagają się wymiar sprawiedliwości w Polsce.

Destrukcyjną Trybunału Konstytucyjnego, rozpoczętą w 2015 r. i kolejno kontynuowaną, wieloetapową i wieloelementową analizowałem na bieżąco⁷ i nie ma potrzeby powtarzać tych analiz. Plastycznym określeniem stało się później stwierdzenie, że Trybunał Konstytucyjny „utracił konstytucyjną charakterystykę”, a dalsza praktyka ustrojowa (w tym orzecznicza tegoż organu) podsunęła określenie „Trybunał Konstytucyjny *à rebours*”⁸. Organ nabrał charakteru abuzywnego, a w niedawnej swej praktyce orzeczniczej stwierdził, że art. 6 ust. 1 zd. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka jest niezgodny z Konstytucją RP w zakresie, w jakim stanowił podstawę wydania przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu w latach 2021-2022 kilku wyroków przeciwko Polsce, przy czym chodziło o wyroki stwierdzające naruszenie przez Polskę prawa do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą, co stało się w wyniku wprowadzenia i stosowania różnych przepisów dotyczących ustroju sądownictwa; według Trybunału Konstytucyjnego skutkiem jego wyroku jest usunięcie z systemu prawnego Polski norm, które sam wyinterpretował z art. 6 EKPC, a także wskazanych wyroków ETPC⁹. Trudno nie ocenić tego, jako gorszący eksces przeciwko ochronie praw obywateli w zakresie prawa do sądu. W praktyce mamy więcej przykładów wyroków Trybunału Konstytucyjnego, które świadczą o intencji wyeliminowania zewnętrznej kontroli ustawodawstwa naruszającego konstytucyjne prawo do sądu (art. 45) oraz zasady niezależności sądów (art. 173) i niezawisłości sędziów (art. 178)¹⁰. W warunkach

⁷ Zob. m.in. – A. Szmyt, Destrukcyjność Trybunału Konstytucyjnego w Polsce w świetle opinii Komisji Weneckiej, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, t. XL, s. 649-666.

⁸ Zob. M. Pyziak-Szafnicka, Trybunał Konstytucyjny *à rebours*, „Państwo i Prawo” 2020, nr 5, s. 25 i nast. oraz M. Pach, Okoliczności i przejawy utraty konstytucyjnej charakterystyki przez polski Trybunał Konstytucyjny po 19.12.2016 r. /w:/ Ł. Bojarski i in. (red.): Konstytucja. Praworządność. Władza sądownicza. Aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce, Warszawa 2019, s. 125-155.

⁹ Chodzi o wyrok z dnia 10.03.2022 r. w sprawie K 7/21 (OTK-A 2022, poz. 24), ale także już wcześniej Trybunał Konstytucyjny zakwestionował art. 6 EKPC w wyroku z dnia 24.11.2021 r. w sprawie K 6/21.

¹⁰ Zob. szerzej – raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka (autorzy: Marcin Wolny, Małgorzata Szuleka) pt. „Narzędzie w rękach władzy. Funkcjonowanie Trybunału Konstytucyjnego w latach 2016-2021”, Warszawa, sierpień 2021.

prawidłowo działającego TK zapewne wiele ustaw z zakresu wolności i praw człowieka zostałyby przezeń uznanych za niekonstytucyjne¹¹.

Jak wspomniałem wcześniej, władze polityczne – ustawodawcza i wykonawcza – podjęły działania godzące nie tylko w Trybunał Konstytucyjny, ale też w sądy, poczynając od Sądu Najwyższego, choć towarzyszyło tym procesom najpierw opanowanie – normatywnie i personalnie – Krajowej Rady Sądownictwa. Stopniowy demontaż konstytucyjnych zrębów trzeciej władzy dokonywał się w drodze ustawodawstwa zwykłego i opartej na nim praktyce. Wielokrotne nowelizacje ustawy z dnia 27 lipca 2021 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych¹² oraz ustawa (z późniejszymi nowelizacjami) z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym¹³ tworzyły całość o wyraźnym charakterze, a nie sumę przypadków *ad hoc*. Konstytucjonalizm „dobrej zmiany” – sarkastycznie rzecz nazywając – przyniósł trzeciej władzy trudne czasy¹⁴. Ten bezprzykładny trend, systematycznie kontynuowany, bardzo istotnie godzi w niezależność sądów i niezawisłość sędziów, stanowiących przecież główny filar instytucjonalny ochrony praw obywateli.

Jest przy tym oczywiste, że problematyka prawa do sądu oraz ochrony praw obywateli nierozzerwalnie wiąże się z problematyką praworządności w Polsce, rodząc jej negatywne oceny w wymiarze także europejskim i międzynarodowym. Normatywny kształt i realizacja prawa do sądu daje zawsze wyraźny obraz Polski jako państwa albo praworządnego, albo – jak od kilku lat – państwa, które nie spełnia w tym zakresie odpowiednich standardów. Dlatego też na zakończenie tych kilku uwag raz jeszcze pragnę podkreślić, że w obszarze współczesnych wyzwań dla praw człowieka w Polsce jako problem najistotniejszy postrzegam działania władzy ustawodawczej i władzy wykonawczej, godzące w instytucjonalne środki ochrony praw i wolności człowieka i obywatela, zwłaszcza w konstytucyjne prawo do sądu (sądownictwo).

BIBLIOGRAFIA

- Biernat S., W kierunku dobrego czy złego prawa? /w:/ K. Małysa-Sulińska i in. (red.): W poszukiwaniu dobrego prawa. Tom I – Perspektywa publicznoprawna. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Steca, Warszawa 2022.
- De Martin G. C., Witkowski Z., Gambale P. (a cura di), Le evoluzioni della Legislazione elettorale “di contorno” in Europa. Atti del III Colloquio italo- polacco sulle trasformazioni istituzionali, Padova – Milano 2011.
- De Martin G. C., Witkowski Z., Gambale P. (a cura di), Parlamenti, Politiche pubbliche e forme di governo: esperienze e prospettive in Italia e Polonia. Atti del V Colloquio italo- polacco sulle trasformazioni istituzionali, Padova 2016.
- De Martin G. C., Witkowski Z., Gambale P. (a cura di), Riforme costituzionali e itinerari della democrazia in Europa: Italia e Polonia a confronto. Atti del I Colloquio italo – polacco sulle trasformazioni istituzionali, Padova 2007.

¹¹ Zob. szerzej – S. Biernat: W kierunku dobrego czy złego prawa? /w:/ K. Małysa-Sulińska i in. (red.): W poszukiwaniu dobrego prawa. Tom I – Perspektywa publicznoprawna. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Steca, Warszawa 2022, zwł. pkt 5 – Załamanie się zasad państwa prawnego w Polsce, s. 104-107.

¹² Dz. U. z 2018 r., poz. 23, ze zm.

¹³ Dz. U. z 2018 r., poz. 5, ze zm.

¹⁴ Szerzej – A. Szmyt: „Trudne czasy” trzeciej władzy w Polsce lat 2015-2018 /w:/ J. Boszycki, A. Rytel-Warzocho (red.): Nadanie Profesorowi Andrzejowi Szmytowi tytułu doktora *honoris causa* Kijowskiego Uniwersytetu Prawa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Gdańsk-Kijów 2018, ss. 59-74, a także – w wymiarze najaktualniejszym – K. Grajewski: Nowelizacja ustawy o Sądzie Najwyższym z 9 czerwca 2022 r. – zmiana prawdziwa czy pozorna?, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2022, nr 5, s. 29-38.

- De Martin G.C., Szmyt A., Gambale P., Serowaniec M. (a cura di): *La democrazia diretta in Italia, Polonia e Unione europea: atti del VII Colloquio italo – polacco sulle trasformazioni istituzionali*, Palermo 7-8 giugno 2018, Roma 2020.
- Grajewski K., Nowelizacja ustawy o Sądzie Najwyższym z 9 czerwca 2022 r. – zmiana prawdziwa czy pozorna?, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2022, nr 5.
- Lupo N., Fasone C., Lis-Staranowicz D., Serowaniec M. (red.): *Toruńskie Studia Polsko-Włoskie XVII (Studi polacco – italiani di Toruń XVII)*, Toruń 2021.
- Pach M., Okoliczności i przejawy utraty konstytucyjnej charakterystyki przez polski Trybunał Konstytucyjny po 19.12.2016 r. /w:/ Ł. Bojarski i in. (red.): *Konstytucja. Praworządność. Władza sądownicza. Aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*, Warszawa 2019, s. 125-155.
- Pyziak-Szafnicka M., Trybunał Konstytucyjny *à rebours*, „Państwo i Prawo” 2020, nr 5.
- Szmyt A., „Trudne czasy” trzeciej władzy w Polsce lat 2015-2018 /w:/ J. Boszycki, A. Rytel-Warzocho (red.): *Nadanie Profesorowi Andrzejowi Szmytowi tytułu doktora honoris causa Kijowskiego Uniwersytetu Prawa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy*, Gdańsk-Kijów 2018, ss. 59-74.
- Szmyt A., Destrukcja Trybunału Konstytucyjnego w Polsce w świetle opinii Komisji Weneckiej, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, t. XL.
- Witkowski Z. (red.), *Konstytucjonalizm włoski i polski w aktualnych fazach ich przemian*, Toruń 2005.
- Witkowski Z., De Martin G. C. i Witkowska – Chrzczonowicz K. M. (red.), *Gwarancje konstytucyjne i środki kontroli w państwie demokratycznym z perspektywy dorobku konstytucyjnego Włoch i Polski*, Toruń 2008.
- Witkowski Z., De Martin G. C., Bień – Kacała A., Serowaniec M. (a cura di), *Studi polacco – italiani di Toruń*, vol. IX, Toruń 2013
- Witkowski Z., Szmyt A., Witkowska – Chrzczonowicz K. M. i Serowaniec M. (red.), *Studi polacco – italiani di Toruń*, vol. XX, Toruń 2016.